

OLASZ SÁNDOR

Márai Sándor titkai nyomában

FRIED ISTVÁN KÖNYVÉRŐL

Méltatlanul kevés példányban, bár a Magyar Irodalomtörténeti Társaság nemes ügyet szolgáló kiskönyvtár-sorozatában (Mikszáth Kiadó, 1993.) jelent meg Fried István Márai-tanulmányainak egy része. Az életmű ritkábban emlegetett darabjainak vizsgálata a majdani monográfia alaprajzát sejteti, s a kutatás eddig elhanyagolt területeire irányítja a figyelmet. Ez a kis kötet ily módon Fried István munkásságának egyik lényeges vonását világítja meg. Számtalanszor megtörtént, hogy Fried professzor – oly-

kor csupán néhány oldalon – kutatócsoportok, intézetek többéves munkatervét foglalta össze. Arról nem is beszélve, hogy milyen sok egyetemi hallgatót terelt a tudományos munkálkodás felé az ő hol szelíd, hol pedig kemény szankciókat kilátásba helyező inspirációja.

Fried István tudósi alázatára, moráljára jellemző, hogy előbb a részletek kevésbé látványos, ám annál fáradtságosabb tisztázására vállalkozik. A gyorsan megírt monográfia helyett inkább azt tartja feladatának, hogy „néhány kérdéskörben a filológiai módszerrel történt feltáró munkát egy szélesebb kontextusba” helyezze. A tárgyválasztás személyes érdekelttségéről annyit tudunk meg, hogy az ifjúkori olvasmányélmény, a magyarországi nyomokat kereső Kafka-kutatás, a „felvidéki” szellemiség és a Monarchia iránti érdeklődés lehetett meghatározó. Márai sikerének természetrajza persze éppúgy szerepet játszhatott, mint a közép-európai régió jellegzetességeinek tanulmányozása. (Fried István távol áll attól, hogy a Márai-műveket pusztán ürügynek tekintse a térségi problematika kifejtésére.)

A Márai-életmű belső logikáját kísérli meg fölfejtani Fried István. Az elméleti beszédet el nem kerülő, inkább esszészerű, de erősen szövegközeli Márai-stúdiumok fő indítéka a vizsgált jelenség jellegének és értékének pontos megnevezése, s ebben a félelmetes apparátust mozgató műveletben az éles szemű és tiszta hallású olvasó éppoly fontos, mint a szaktudós megvesztegethetetlen szigora. Ez a tökéletességre törekvő indukció minden szálát belülről kifelé haladva próbál fölgombolyítani. Mindent a művekből, művek részleteiből bont ki. Akár Márai korai novelláiról és verseiről, akár 19-es naplójáról, elfelejtett színdarabjáról ír, csak azzal foglalkozik, ami a „zsengékben” vagy a későbbi nagy művekben esztétikai minőséggé alakul. A sok-sok apró részlet mikroszkopikus közelnézetéből itt csupán egyetlen motívumot emelünk ki, a zendülését. Az életművet Fried István a Monarchia világából magyarázza. Ez a túlrett civilizáció hozta az elintézetlenség élményét, a „valami nincs rendben” sejtését, amely aztán a lázadásához vezetett. A nem túl jelentős novella, a *Kristóf kezd rosszat sejtene* így az akaratlanúság, a felnőttek világával való szembehelyezkedés élményére épül. Az elfeledett színdarab azt a totális válságot mutatja föl, amely majd a *Zendülők* hőseit határozza el a nem élhető élettől. Az *Eskümintá* is „az első világháborúba belefáradt, a világháborút létrehozó világba belesömörölt, lázadó, sőt »zendülő« ifjúságnak igényét jelenti be az élet átalakítására”. Fried István ennek a zendülésnek a kétarcúságát is tudatosítja. Az apák világa ellen lázadt ugyan Márai is, az apa emlékének gyakori visszatérése viszont arra vall, hogy az elődök alkotásánál, a műveltségnél mégsem ismer nagyobb értéket. (Ez az a műveltség, életforma, mentalitás, amely még romjaiban is vonzó, s ezt sértik meg az idegenek – miként a *Sértődöttek* c. regényből is kitűnik.)

Az avantgarde mozgalmakkal rokonszenvező Márai az 1930-as években tudatosan vállalja a Krúdy-hagyományt, s ez – mint Fried István írja – „kitűnően meg fog férni a modernebb szemléletű, a megszokott időszerkezetet felbontó epika elfogadásával (mindenekelőtt Virginia Woolf és Proust felfedezésével).” Krúdy és Proust persze nem is áll olyan távol egymástól, minthogy mindkettőjük érdeme a regényt új útra térítő váltóállítás: a belső idő, a lelki-tudati folyamatok egyenesvonalúságának felbontása az az emlékezőtechnikával, amely biológiailag és pszichológiailag érvényes, de regény-poétikai formateremtő elvként is életképes. Mindazonáltal nem feledhetjük, amit Mészöly Miklós a két nagy író különbözőségéről ír egy helyen: (Proust) „emlék-tömbje olyan önmagában forgó-alakuló világ, ami *maga* ugyan nem vesz tudomást az időmúlásról (hiszen folytonos »megidőzésben« van) – de az alkotó mégsem emeli ki a múltás

folyamatából.” A megállított idő akaratlanul is halad valami felé. Ezzel szemben Krúdy olyannyira relativizálja az időt, hogy a történes egyidejűleg különféle idődimenziókban helyezhető el; különféle idősíkokat vetít egymásra. Márai naplóiban ugyan léptenyomon Proust különös varázsáról olvashatunk, de a regényírói életmű egyik legnagyobb teljesítményeként értékelhető *Szindbád hazamegy* mégiscsak Krúdy meghatározó jelentőségére vall.

Akad, aki Márai regényírását a modern epika törekvéseitől távolinak gondolja. Ezekre a kételyekre válaszol Fried István *A rejtőzködő lírikus Márai Sándor* című tanulmányában, melyben kifejti, hogy a Krúdy metaforikus szerkezeteire emlékeztető mögöttes tartalom, a regények átlírizálódása, a párhuzamos monológok regényszerző ereje, az előzményként a romantikus tirádára visszavezethető retorizáltság, a naturalista lélektani regény tagadása a 19. századi realizmus meghaladását jelenti. A teljes igazság kimondhatatlansága, a sarkos, egyértelmű megnevezésektől és ítéletektől való tartózkodás, „az igazság sokrétűségétől” elbizonytalanodó narrátor pedig a Kosztolányi-örökség folytatását bizonyítja. Sokszor elhangzik, hogy Márai alkotását idegen a cselekményesség. Ám Ortega óta (*Gondolatok a regényről*) tudjuk, hogy az eseményes elem a modern regényben egyáltalán nem fontos, igaz, nem is hiányozhat teljesen. A cselekmény-minimum megvan a Márai-regényben, s ez az olyan regényesszékre is érvényes, mint a *Vendégjáték Bolzanóban*.

A „szavak állította csapdáról” beszél egy helyen Fried István, a kommunikáció ellehetetlenüléséről, amely a regények dialógusnélküliségét is magyarázza. Az emberi beszéd már nem képes kapcsolatot teremteni, frázisokkal terhes banalítás-gyűjtemény. Ám Fried István azt is érzékelteti, hogy itt nem egyszerűen ember és ember közötti kapcsolatról van szó, hanem a nyelvhasználat jellegzetes 20. századi poétikai dilemmáiról. A Márai-művek személyiségfölfogása, a veszélyeztetett individuum megjelenítése még egyértelműen a klasszikus modernség sajátja, az elbeszélhetőség kérdéseinek mély átélése viszont a modernség későbbi fejleményei felé mutat. (Igaz, mindebben még korántsem a szó uralhatatlanságának posztmodern tapasztalata rejlik.) „...egész antológia állítható össze Márai olyan írásaiból – írja Fried István –, amelyben a szó és a fogalom krízisére utal, arra nevezetesen, hogy részben elhasználódtak és kiüresedtek a szavak és a fogalmak, másrészt sosem volt olyan szükség a szavak és fogalmak átláthatóságára és világosságára, mint ebben a kaotikussá vált világban. Hiszen a dolgok és jelenségek néven nevezése és ezáltal értéktartalmának fölmutatása vagy ellenkezőleg: értékvesztésének fájdalmas megállapítása több regényének nem pusztán epizódja, hanem lényegi mondanivalója...”

A *Kassa mint szellemi életforma* c. tanulmány mottója egy 1968-as naplójegyzet: „Minden, ami Rendszer – vallásos, politikai, gazdasági, szellemi Rendszer – halálos veszedelem, merénylet az élet eleven rendje ellen.” Az idézet kulcsmondatnak is tekinthető, mivel a megszerzettség, az arány, a fegyelem elvét vallja a Rendtelenséggel és a Rendszer hazugságaival szemben. Az így értelmezett Rend Fried István munkáinak is egyik legfontosabb jellemzője. Az 1943–44-es naplóban írja Márai: „nincs módunk középszerűnek lenni”. Most, Fried professzor hatvanadik születésnapján látjuk, hogy a minőségi Magyarországról álmódó Márai (tegyük hozzá, az egész másfajta indíttatású Németh László is példa lehet ebben) valójában milyen közvetlen kapcsolatban van az ünneptel tudósi és oktatói munkájának igényességével.